

A Kárpát-medence középkori tájegységeiről

Kristó Gyula: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19. Szeged, 2003. 229 old.

Kristó Gyula alább ismertetésre kerülő munkájában történeti-földrajzi szemléletet hozó témát választott, s ezzel fontos szakirodalmi segítséget nyújtott a döntően térbeli folyamatok vizsgálatával foglalkozó tudományágak, így például a földrajz kutatóinak. A medievisztika kutatási eredményeit más szakterületek számára is elérhetővé és értelmezhetővé tevő munkákra nagy igény lenne Magyarországon, ám még mindig méltánytalanul kevés olyan összegzés születik, amely úgy közvetíti középkorkutatásunk legújabb eredményeit, hogy nem veszít szakmai hitelességéből. Kristó Gyula e könyv megírásával már formai szempontból is aktuális problémát vet fel: hazánkban nem eléggé kiterjedt a szakirodalmi munkák „középrétege.” A középkor kutatói olvasóközönségként nagyrészt a pályatársakat „célozzák meg”: színvonalas szakirodalmuk tehát döntően medievistáknak készül, olyan nyelvezettel és formában, amely magától értetődik egy történész, de kevésbé érthető több más tudományág, például a természettudományok művelői számára. A mérleg másik oldalán ugyanakkor ott találjuk azt a népszerűsítő irodalmat, amely sokszor csak a szakmai hitelesség erőteljes alábbadásával képes közvetíteni információkat a nem szakirányú érdeklődő olvasóközönség felé. Kristó Gyula jelen kötete tehát nem elsősorban a középkorász szakmának szolgáltat új információkat; sokkal inkább egy Magyarországon igényelt, szakmailag korrekt, az eredményeket mind a középkorász, mind a többi tudományág számára is elérhetővé tevő szakkönyvként kezelhető.

Az alapvetően három nagy egységre tagolható könyv kezdő és záró egysége rövi-

debb s „alapanyagában”, alapértelmezésében eltér a középsőtől. A középkori Magyarországot mint egységet veszi alapul, s azon túl a korona országait is bevonja a vizsgálatba. A korabeli térszervezési típusokat a történész szemével vizsgálja, de a társadalmi-gazdasági földrajzi elvek figyelembevételével. A szerző egyfajta „felülről”, az ország egésze felől történő megközelítési módját választja az elemzésnek.

A könyv fontos fogalmak, szerkezeti (például jogi, egyházi, gazdasági, pénzügyi) egységek időbeli-térbeli kialakulását és fejlődését tárgyalja, amelynek során végig nagy hangsúlyt fektet a térbeliség vizsgálatára. Ennek során általában a lehatárolás és a központ problematikája köré csoportosítja a meglévő információkat. Történészként azokat a térszervezési elemeket veheti számba, amelyekre vonatkozóan rendelkezünk annyi és olyan minőségű egykorú írott információval, amelyből bizonyos határok között következtetések vonhatók le olyan esetekben, amikor a térszerveződési háló nagyjából lefedhette a középkori teret. Ennek kapcsán felmerülnek olyan példák is, amelyekre van ugyan adat, ám térszervezési stratégia mégsem mutatható ki: így történt ez például a váмок esetében. A kötetben csak azokat a struktúrákat mutatja be, amelyekkel kapcsolatban egyrészt teljes országos átnézettel rendelkezünk, így térbeli megjelenítésük lehetségessé válik, másrészt főleg egy központi hierarchia által alakított és működtetett rendszerek, amelyek egy időben, egymás mellett léteznek, és teljes egészükben, egyenként lefedik struktúráikkal a középkori magyar állam, máskor pedig a magyar korona országainak területét.

A szerző szakirodalmi bázisában egyaránt felhasználja saját, illetve más történészek és egyéb tudományágak művelőinek ide vonatkozó munkáit, új szempontból elemezve, több esetben vitázva korábbi meg-

állapításokkal. Ennek során végig nagy hangsúlyt fektet a térbeliségre s az időbeli és térbeli egységben történő elemzésre. Eredeti forrásokként mind narratív, mind okleveles kútfőket elemez, ezen felül pedig az egyetlen, táj(egység)neveket is magában foglaló egykorú, Magyarország késő-középkori viszonyait ábrázoló, Lázár-féle térképet is vizsgálja.

Az első egység mind indíttatását, „alapanyagát”, mind módszertanát tekintve eltér a későbbi fejezetektől: tájelnevezéseink egy jelentős része egykorú (narratív és okleveles) forrásokkal bizonyíthatóan a középkorból származik, s kisebb-nagyobb változtatásokkal azóta folyamatosan használatos. Itt kell hangsúlyozni azt a tényt, hogy ez egy földrajzi szempontból is értelmezhető és felhasználható megközelítés, mivel – a feltelezhető térszemlélet szempontjából – nagy jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy milyen típusú a névadás. Ennek megfelelően Kristó Gyula figyelembe veszi például Princz Gyula mai napig érvényes megállapításait. A nagy- és középtájak nevezéktanát vizsgálva megállapítható, hogy a középkorból származó tájneveink döntő többsége természeti adottságokon alapul, valószínűleg az ott élő népek névadási eredménye, s csak kis számban alakult „mesterséges” módon, például királyi hatásra vagy etnikumhoz kötődően. Ez a fajta, döntően a természeti környezeten alapuló névadás pedig nagy segítség a középkori társadalom átfogó, lakóhelyén messze túlmutató egységeket is magában foglaló tájszemléletének megértése szempontjából.

A kötet következő egységét a térszervezés közigazgatási–politikai–katonai csoportja alkotja, mely fennmaradt forrásadatbázisát tekintve is jóval nagyobb. Itt a középkori társadalom legkarakterisztikusabb szervező elemei által felépített térszervezési hálókat, struktúrákat mutatja be. A kapcsolódó fejezetekben betekintést nyerhetünk abba, hogy az egyházi (egyházmegyék) és a világi (királyi, majd nemesi vármegyék) közigazgatás hogyan szervezi meg egy terü-

leteleg szinte teljesen egységes Magyar Királyság működését oly módon, hogy az ország egységén ez a szükséges „felosztás” nemhogy nem változtat, de jobb közös, egységes működését biztosítja. E helyütt tehát több olyan, egymástól elvileg független, egyazon ország területén létrejött térszerveződést mutat be, amelyek a középkor folyamán egymással párhuzamos, de önálló térszervező közigazgatási tényezők voltak: részben egymással egybeeső, részben egymástól független határaikkal, ám nem veszélyeztetve az ország integritását. Ehhez erősen kapcsolódik s hasonló elv alapján épül fel az egyéb, nem közigazgatási (jogi és katonai) térszervezés-típusok csoportja.

A „felülről jövő” s az ország együttes működését szabályozó, a királyi Magyarország, illetve a kapcsolódó (a koronához tartozó) részek térszerveződését, külön tartományi felépítését is vizsgálja a szerző. Teszi ezt oly módon, hogy minden egyes nagy témakört egy vonzáskörzeti–térszervező szempont köré csoportosít. Ezzel olyan lehetséges megközelítési módot mutat be, amellyel mintegy „felülről elemzi” a magyar társadalmat mozgató erők térszervezeti hálózatait. Ennek során szinte minden esetben azok térbeliségének vizsgálatát (kiterjedés, határok, a nagy egységek központjai, vonzáskörzeteinek kiterjedése) helyezi előtérbe; ezáltal hasznos és jól felhasználható áttekintést ad a korabeli közigazgatás-, gazdaság- és egyházföldrajzi viszonyok – írott források alapján rekonstruálható, az országot területileg szervező – részéről. A kötet nem fed le minden, általunk is ismert térszerveződési egységet, így nem foglalja a piaci vonzáskörzetek, pénzhatalmi vonzáskörzetek kérdésével sem; ezek „mozaikkockáiból” még nem állt össze az ország egészére érvényes kép. Néhány esetben a szerző kontúrtérképekkel szemléltet, ám az egyes korszakokban meglévő határok pontos térbeli elhelyezkedés-ismeretének hiánya sok esetben megnehezíti a térképi ábrázolást. Talán ez az oka, hogy a szerző a leírtakat viszonylag ritkán szemlélteti térképekkel, ami annak nem-középkorász (így például

földrajzos) nyelven való értelmezését tovább könnyíthetné.

Földrajzi szempontból jól értelmezhető három, néha négy idősíkra bontva elemzi a középkori térszervezést és annak változásait: ennek során többé-kevésbé időben egymást fedő, egységes történeti síkokat állít fel. Az egyes „idősíkok” elemzése közben törekszik a közöttük végbement változások bemutatására is. Az első időréteg (ez forrásanyag hiányában többször szükségszerűen elmarad) Szent István, illetve a honfoglalás kora; a második réteg a 12. század közepe, illetve a 12. század közepéig kialakult viszonyokról ad képet; a harmadik réteget a 14. század eleje/első fele jelenti; míg az utolsó, szintén minden esetben megtalálható időszik a 15-16. század fordulója lett. Ezen idősíkok kialakítása és a köztük fellelhető változások vizsgálata, bemutatása pedig módszertani szempontból igen fontos, s mint ilyen, szervesen illeszkedik a nemzetközi történeti-földrajzi kutatások vonalába is.

Kitekintés gyanánt Kristó Gyula a magyarság néhány főbb, néprajzi-nyelvi elemek alapján való szerveződésének lehetséges középkori gyökereit vizsgálja. Ehhez kapcsolódva más tudományágak kutatóinak sokszor általánosító megállapításaival vitázik a szerző, és fellép azok középkorra vonatkozó, de forrásalapot sokszor nélkülöző kijelentéseivel, „aminek nem ismerjük a gyökerét, az már biztos a középkorban is, vagy még korábban megvolt ...” típusú megállapításaival szemben. E kritikája jogosnak tekinthető, mivel ilyen jelenségeket még ma is gyakran tapasztalhatunk a természettudományokban, így például a földrajzban is. Itt újra hangsúlyoznunk kell a „közvetítő” szakirodalom kulcsszerepét, melynek hazai elégtelen volta miatt az utóbb említett tudományágak „kénytelenek” kevésbé helytálló, de számukra is érthető nyelvezetű, sokszor csak a népszerűsítő szintet elérő „szakirodalmakhoz” fordulni, ami később számos elemzési, értelmezési és egyéb problémát von maga után.

A középkori teret át- meg átszótták a térszerkezési hálók. Ezek a struktúrák sok

tekintetben összevethetők a maiakkal, sok tekintetben pedig nem. Ennek problematikáját érzékelteti a szerző, amikor felhívja a figyelmet arra, hogy a középkorra használt táj- és humánföldrajzi fogalmak nem egyértelmű megfelelései a maiaknak, így nem lehet a mai fogalom-értelmezésnek megfelelően besorolni őket. Ez fontos megállapítás a további munka szempontjából: mindegy „használati útmutatót” ad azon nem történész kutatóknak, akik a bemutatott anyagokra további elemzéseik során építenek. Ennek hangsúlyozása ismét alapvető fontosságú, mivel például az egyik legfontosabb „felhasználó” természettudomány, a földrajz kutatói többségének sokszor támadnak nehézségei a történettudósoktól származó anyagok értékelésekor, különösen a fogalmi megfeleltetésekkor. Márpedig a földrajz mint tudományág nemcsak térben és térrel, hanem folyamatokkal, térbeli s bizonyos mértékig szükségszerűen időbeli változásokkal is foglalkozik. A szerző jelen könyvében éppen ezért nehéz feladatra vállalkozott akkor, amikor igen kevés információ birtokában kellett elemzést készítenie, mert annak ellenére, hogy a térszervezés, -felosztás vagy az egységek létét biztosan ismerjük, több fontos elemét, térbeli elhelyezkedését vagy kiterjedését, például határait vagy központjait csak hiányosan vagy egyáltalán nem.

A kötet hasznos kézikönyv a társadalom-, közigazgatás- és gazdaságföldrajz területével, illetve ezek történeti vetületeivel foglalkozó kutatóknak: elsősorban a változások hosszú távú vizsgálatában, a ma meglévő térszerveződések középkori gyökereinek megtalálásában nyújt segítséget. Ezen túl immár a földrajztudomány feladata lehet a – bizonytalanságok mértékének figyelembevételével és jelzésével – az ott leírtak nagyobb körű térképi ábrázolása.

Mindezen tényezők folytán, némileg átdolgozott formában, angol nyelven is kívánatos lenne közre adni Kristó Gyula munkáját.

KISS ANDREA